

Ankara'nın Sağlık İmarı: Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Örneği (1928-1936)

Health Planning in Ankara: The Example of the Central Hygiene Institution (1928-1936)

ÖZET

1930'ların Ankarası kamu binaları, yolları, sokakları, konutları ve hızla gelişen yapıyla inşaat ve şantiye alanını andırıyordu. Bu yeni başkentin sermaye sahipleri modernleşme arzusuna karşı kendi başlarına sosyal yaşama öncülük edecek yapıda değildiler, gerideyse bu yükü kaldıracak aydın ve bürokratlar kalıyordu. Ankara'nın modern yapılarından *Sıhhiye ve Muavenet-i İltimaiye Vekâleti* binası, bir inşaa planı olarak 1926-1927 yılları arasında Atatürk Bulvarı'nda Avusturyalı mimar Theodor Jost ve Alman mimar Carl Lörcher tarafından bodrum üzerine üç katlı tasarlanmıştır. Mimar Robert Oerley, 1928'de Türkiye'ye gelerek *Sıhhiye Vekâleti*'nin İnşaat Bürosu'nda çalışmış, 1928-1933 yılları arası buranın hizmetinde kullanılmak üzere projeler tasarlamıştır. Theodor Jost ise Ankara'nın sağlık imarı hususunda Hıfzıssıhha'ya bağlı mektep binasını merkezi binada planlamış, avlu ile çevrelemiş ve simetrik düzende üç dikey kütleli yatay kollarla desteklemiştir. Girişin üstünde Yunan Mitolojisi'nde tıp tanrısı Asklepios'un kızı tanrıça Hygieia'yı simgeleyen kadın figürü vardır. Binanın bodrumu üzerine E biçimli iki katlı kütleler yerleştirilmiş, bodrum ve birinci kat kaba taşla, üst katlar sıva ile kaplanmıştır. İkinci etapta müessesenin diğer iki binası ile yakınındaki *Profesörler Lojmanı*, üçgen ışıklıkli kiremit kaplı eğimli çatılarla tasarlanmıştır. Bundan farklı bir üslup sergileyen ilk binanın öndeki uzantısı dışındaki kütleleri örten az eğimli çatı ise biraz yüksek duvarlar arasında gizlenmiş vaziyettedir. İnşaatın ilk safhası Kimyahaneye ve Bakterioloji, ikinci safhası Serum Binası, Mektep, İkametgâh Apartmanı ve Ahırlar'dan oluşur. Dikkâti çeken nokta ise en yüksek meblağın mektebe ayrılmasıdır. Hıfzıssıhha'nın hem mimarisine hem de mekteple birlikte ulusal dergi yayıncılığına *Alman ekolü* hâkimdir. Derginin editörü Emil Gotschlich Hıfzıssıhha'nın teşkilât yapısı ve görevini ilk sayıda anlatmış, mali katkısından ötürü Rockefeller Vakfı'na teşekkür etmiştir. O dönemde eğitim, sağlık, bayındırlık ve sanayide yabancı uzmanlardan yardım almak zihinleri kurcalamasa da, bina ve eserlere milli kültür tarihi açısından bakıldığında bunun sorun olduğu meselesi bugün de gündemden düşmüş değildir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Hıfzıssıhha, Mektep, Theodor Jost, Robert Oerley

ABSTRACT

Ankara in the 1930s resembled a construction and building site with its public buildings, roads, streets, residences and rapidly developing structure. The capital owners of this new capital were not able to lead social life on their own against the desire for modernization, leaving behind intellectuals and bureaucrats to bear this burden. Among the modern structures of the new capital-Ankara, the Ministry of Health and Social Assistance building was designed as a construction plan between 1926 and 1927 on the Atatürk Boulevard by Austrian architect Theodor Jost and German architect Carl Lörcher, with three additional floors on the basement. Architect Robert Oerley came to Turkey in 1928 and worked in the Construction Bureau of the Ministry of Sanitation, designing projects to be used in the service of this institution between 1928 and 1933. Theodor Jost, on the other hand, planned the school building affiliated with Hıfzıssıhha (Hygiene) within the central building, framing it with a large courtyard and supporting three vertical masses symmetrically with horizontal arms. Above the entrance, there is a female figure symbolizing the goddess Hygieia, the daughter of the god of medicine, Asclepius, in Greek mythology. E-shaped two-story masses were placed on the basement of the building, the basement and first floor were covered with rough stone, while the upper floors were covered with plaster. In the second phase, the other two buildings of the institution and the nearby Professors' Residence were designed with sloping roofs covered with tiles with triangular skylights. However, the slightly sloping roof covering the masses of the first building, except for the front extension, is hidden between slightly higher walls. The first phase of the construction consists of the Chemistry and Bacteriology buildings, and the second phase includes the Serum Building, School, Residential Apartment and Stables. The point that draws attention is that the highest amount is allocated to the school. The German school dominates both the architecture of Hıfzıssıhha and the national journal publishing along with the school. The editor of the magazine, Emil Gotschlich, explained the organizational structure and mission of Hıfzıssıhha in the first issue and thanked the Rockefeller Foundation for its financial contribution. Although seeking assistance from foreign experts in education, health, public works, and industry was not a troubling issue at that time, whether these works reflect the national cultural history continues to be a matter of concern today.

Keywords: Ankara, Hygiene, School, Theodor Jost, Robert Oerley

GİRİŞ

Ankara, cumhuriyetin kurucu kadrosuna göre sağlıklı nesillerin yetişebilmesi planından hareketle sağlık alanı üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu plan devrimle birlikte 'ani' ve 'kendiliğinden' oluşmamış, 1922'de Yunan işgâlinin sona ermesi ve âdeta "ebe" metaforu ile "kolaylaştırıcı" etkiyle gerçekleşmiştir. Bu ise Anadolu'dan yaklaşık "900 bin Yunan'ın Yunanistan'a, aşağı yukarı 400 bin Türk'ün Türkiye'ye" gönderildiği mecburi yeniden iskân planıyla hayata geçirilmiştir. Bu sayede yeni Türkiye'nin bölge sınırları peyderpey belirlenebilmiştir. Bundan sonra devletin başkenti, dördüncü yüzyıldan itibaren iki imparatorluğun kozmopolit merkezi kabul edilen İstanbul yerine bir Anadolu bozkırı olan Ankara olmuştur.² Fakat Ankara'ya cumhuriyetin ilânını izleyen ilk beş yıl içinde tam bir imar kargaşası hâkimdi. Kimi çevrelere göre aceleci, düzensiz ve niteliksiz yapılaşma mimarî açıdan henüz doğmayan bir kenti hızla yozlaştırabilirdi. Kimi çevrelere göre ise yirminci yüzyılın başında "planlı kent" olgusu dünyada yeni bir uygulamaydı ve bu da kentin yeni imajına uygundu. Osmanlı kentlerine bakıldığında sanayi öncesi organik kent

Serhat Soyşekerci ¹

[How to Cite This Article](#)

Soyşekerci, S. (2023). "Ankara'nın Sağlık İmarı: Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Örneği (1928-1936)", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(69):3787-3793. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSH.AS.73068>

Arrival: 17 August 2023

Published: 25 October 2023

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye

²Burbank ve Cooper, *İmparatorluklar Tarihi*, s.409.

dokusunun korunduğu, toplumsal ilişkilerin çok fazla değişmediği ancak kent hizmetinde alışlagelmiş yetersizliğin süregeldiği ortadaydı.³ Ankara, cumhuriyetle birlikte feridin sağlığı kadar kentin “merkezi” konumunun “Sıhhiye” olarak belirlenmesine de modeldi. Ayrıca bu “Kızılay” metaforu ile ülkede sağlıklı ve gülbüz neslin yetiştirilebilmesi demektir. Böylece Ankara, halk sağlığının ‘merkezi’ planda teşkilatlanıp örgütlenme ihtiyacını karşılayabilirdi. Fakat bir yandan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi’nin açılışına dair ilk yasanın 1928’de çıkmasına rağmen açılışın 1936’da gerçekleşmesi imar kargaşası sebebiyle gecikmeli olmuş, diğer yandan yeni başkent fiziksel ve toplumsal açıdan modernliğin öncü kenti tahayyül edilerek Milli Mücadele’de üstlendiği rol icabı kente tarihsel anlam verilmek istenmiştir. Üstelik Ankara, fiziksel ve sosyal açıdan modern yaşamı kurup topluma da öncü olmalıydı. Cumhuriyet kadrosu için yeni imar planı çağdaş mekânlarda kurulacak yaşamı ve sosyal açıdan modernleşmeyi temsil ediyordu. Meselâ 1921’in Ankarası’nda yabancı bir gözlemci şöyle bir gözlemede bulunabiliyordu:⁴

“Eski Ankara yeşil vadi üzerinde yükseliyor. Dar sokakları sınırlayan küçük evler Türk stilinde. Kentin tek büyük caddesi üzerindeki dükkânlarda Anadolu’nun zanâat ürünleri satılıyor. Meclisin karşısında düzenli bir bahçe, etrafında hanlar ve aşihaneler yer almakta. Şehrin dışındaki hastanede Ankaralı kadınlar çalışıyor. Hükümetin geliştiği kentin nüfusunu artırmış. Oysa savaş yıllarında yeni konut yapılmamış ve varolan birimlerin çoğu büyük yangında yitirilmiş. Ankara’da baskın bir konut problemi egemendir.”

Öyleyse, Milli Mücadele’ye öncü bir kent böyle olmamalıydı çünkü bu vaziyette “gülbüz” değildi. Her şeyden önce günümüz kent merkezini oluşturan Kızılay’dan Çankaya’ya kadar olan bölge bomboş bir alandı. Arazinin bir kısmı bataklık, bir kısmı otlak, bir kısmı da ekin için kullanılıyordu.⁵ Kentin bu dağınık ve bozkır yapısı yeni rejimin “gülbüz” yapısıyla çelişiyordu. Bunun için halk sağlığında dünyadaki gelişmeler takip edilmeli, kent imarında bu ‘sevimli kırsal’ görünümünden kurtulmalı, hantallığı üzerinden atmalıydı. Ankara’nın imarı o denli önemliydi ki bu konuda belediye gelirlerinin yüzde 2’sini Ankara Belediyesi’ne devretmesini öngören kanun tasarısı bile hazırlandı.⁶ Gene de Ankara’nın değişen görünümü ile İstanbul’un tarihi birikimi mukayese edildiğinde, her iki kentin mekânsal değişimi sanki kader birliği etmişcesine birbirine benzer. İstanbul’un on sekizinci yüzyıla dek geleneksel yapısı fazla değişmemişken, Ankara da asırlardır Müslümanların Anadolu’yu tanımlamak için kullandıkları “*diyar-ı rum*” şeklinde dile gelen bir Anadolu kasabasıydı. “İstanbul’un mekânı on sekizinci yüzyıla dek ciddi bir değişikliğe uğramamasına rağmen on dokuzuncu yüzyılda dış dünya ile yoğunlaşan ve değişen ekonomik ilişkilere bağlı olarak mekânsal düzende kısmi değişiklikler yaşanmıştı.”⁷ Ne ki, yeni başkent bu eski ve yorgun payitaht kadar kadim bir tarihsel birikimi beklemeye zamanı yoktu. Gazetelerde hemen her hafta “Ankara’nın imarı” “İstanbul’un planı” başlıklı haberler ya da yabancı uzmanların Ankara ve İstanbul’u ziyaretlerine ilişkin yorumlara sıklıkla rastlanıyordu.

1927’de yapılan nüfus sayımına göre Ankara’nın nüfusu 444.581’di. Oysa kent 1930’larda kamu binaları, yolları, sokakları, konutları ve hızla değişip gelişmeye çalışan yapısıyla inşaat ve şantiye alanından farksızdı. Üstelik buranın sermaye sahipleri modernleşme arzusuna karşı kendi başlarına sosyal yaşamı kurup modernleşmeye öncü olacak bir yapıda değildiler, geride bu yükü kaldıracak aydın ve bürokratlar kalıyordu. Köyler hâric kent merkezinin 70.000’in⁸ üzerine çıkan nüfusunda çalışan kesimin yüzde 50’ye yakını askerler ve sivil bürokratlardı. Kentin yeni imarında yukarıdan aşağıya modernleşme ‘sert’ olsa da asıl sorun modern yaşamı toplumun hangi kesiminin üstleneceğiydi. Kente daimi olarak sadece Sovyet, İtalyan ve Fransız büyükelçileri yerleşmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras’a göre yurt dışından gelen elçi ve dış ülke temsilcilerini Ankara’da tutmak neredeyse imkânsızdı. Diğer büyükelçiler de kendileri için bina yapılması hususunda bedava arsa teklifi almalarına rağmen İstanbul’dan gelmekte direniyorlardı. Ankara onlara göre sürgün kasabasıydı. Eski dokunun yenilenme sürecinde yüksek talebin yarattığı yapı tipi apartmandı. İstanbul’un köşklere, yalıları ve konaklarıyla kıyaslandığında Ankara’da apartmanda oturmak “seçkin” zümrenin tercihi değildi. Ayrıca varlıklı kesimlerin plana aykırı istekleri, yönetimin de yardımıyla yasallaşyordu; ancak alt kesim ve yoksullar için durum böyle değildi. Daha 1929’da Altındağ’da gecekondulaşma başlamış, ilk gecekondu ilk planlı gelişmenin yaşandığı döneme denk gelmişti.⁹ Bu tekdüze yaşamda insanların büyük kısmı 1930’ların ortalarına kadar Ankara’nın başkent kalacağından bile şüphe ediyordu. Yazları kurak geçmesi nedeniyle sürekli “suya ve yeşile hasret Ankara” portresi çiziliyor, tartışmalar “su” ve “yeşil” üzerinden yürüyordu.¹⁰ İçme suyunun mahalle çeşmelerinden sağlandığı, kanalizasyonun bulunmadığı bu küçük kasabaya

³Tankut, “Cumhuriyet Dönemi’nin İlk Toplu İmar Deneyimi: Ankara”, s.113.

⁴Tankut, a.g.e., s.116-117.

⁵Şenyapılı, “Baraka’dan Gecekondu’ya”, s.38.

⁶Son Posta, 4 Şubat 1931.

⁷Meselâ on sekizinci yüzyılda İstanbul’da değişimin ilk belirtileri Karadeniz ulaşımını elinde tutan Fenerli Rumların ve İstanbul’daki elçilik heyetlerinin yeni bir yaşam tarzı getirmesiydi. Kâğıthane’nin eski bostanları kasırlar ve eğlence köşklere ile süslenmiş, boğazın eski münevvi köylerinde birbiri ardına yalı, köşk ve bahçeler kurulmuştu. Fakir bir balıkçı köyü Yeniköy ve Tarabya zengin Rum armatörlerin yalılarıyla süslüydü. İstanbul, on sekizinci yüzyılda mevsimlik eğlence ve sayfiye ünitelerinin doğuşuna tanıklı. On dokuzuncu yüzyılda ulaşım artsa da az gelişmiş bu metropoliten kenti kayak ile buharlı gemi, atlı araba ile tramvay yan yana bir ulaşım ağıyla tamamlıyordu (Ortaylı, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, s.77-78, 96).

⁸Bkz. Ankara Rehberi, 1998, s.8.

⁹Duru, “Mustafa Kemal Dönemi’nde Ankara’nın İmarı”, s.10.

¹⁰Demir, “Toplumsal Değişme Süreci İçinde Gençlik Parkı: Sosyolojik Bir Değerlendirme”, s.69-70.

elektrik ancak 1925 yılında gelebildi.¹¹ İşte bu manzara Ankara'nın imar planını hayata geçiren Hermann Jansen'in *Gençlik Parkı* projesi için ideal imgeydi. Jansen'in Gençlik Parkı ve Jost'un Hıfzıssıhha Merkez Binası projeleri, sonuçları itibarıyla başarılı olsalar bile zihinleri kurcalayan mesele başkent Ankara'ya alınıp İstanbul sermayesine sırt çevrilmesiydi. Beklenen oldu; cumhuriyet kadrosu başkenti Ankara'ya alıp İstanbul sermayesine ilk kez sırtını çevirdi.

BAŞKENTİN SAĞLIK İMARINDA MERKEZ HIFZISSIHHHA MÜESSESESİ ÖRNEĞİ (1928-1936)

Yeni başkent çağdaş yapılarından *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti*¹² binası, 1926-1927 yılları arasında Atatürk Bulvarı'nda Avusturyalı mimar Theodor Jost ve Alman mimar Carl Lörcher tarafından bodrum üzerine üç katlı tasarlanmıştır. Binanın cephesinde farklı renkte taşlar kullanılmıştır. Zemin katta volkanik kaya olan andezit taşı kullanılmıştır. Dönemin modasına uygun olarak bu taşın sonraları *Ankara taşı*¹³ denilmiştir. Genel anlamda kentin imarında Hermann Jansen, Clemens Holzmeister, Ernst Arnold Egli ve Theodor Jost gibi mimar ve şehir planlamacıları önemli rol oynasalar da, Robert Oerley'in de buna epey katkısı olmuştur. Oerley, Avusturyalı mimarlar arasında hatırı sayılır isimdir, ülkesinde popülerdi, Viyana Mimarlar Odası'nın İkinci Başkanı'ydı. 15 Nisan 1928 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'ye davet edilerek "Hıfzıssıhha Müessesesi ve Numune Hastanesi'nin inşaat planını"¹⁴ hazırladı.

"Sıhhiye" Projesi

Robert Oerley, 1928-1933 yılları arasında bugünkü ismiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın hizmetinde kullanılmak üzere çeşitli projeler tasarlamıştır. Bunlar kamu binalarından halkın çarşı pazar ilişkilerindeki mekânlara dek uzanır. Kızılay Genel Müdürlüğü (1928-1930), Ankara Ulus Hali (1930) ve Numune Hastanesi (1928-1933) bunlardan bazılarıdır. Oerley, 1892-1896 yılları arası Viyana Uygulamalı Sanat Okulu'nda mimarlık, ressamlık, grafik ve uygulamalı sanat eğitimi almış, marangoz bir babanın yanında mobilya imalatını öğrenmiş, 1902'de kalfa olmuştur.¹⁵ 1928'de Türkiye'ye davet edilerek Sıhhiye Vekâleti'nin İnşaat Bürosu'nda çalışmaya başlamıştır.¹⁶ Ayrıca Ankara'nın imar planında Hermann Jansen'e katkıda bulunmuştur.

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Diğer Binaların İmarı (1928-1936)

Refik Saydam'ın 1942'de ölümünden sonra *Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi* olarak anılan bu bina mimari, idari hattâ iktisadi açıdan "*Alman ekolü*"nü yansıtır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra Türkiye'de Almanya'nın ekonomik etkisi endişe verecek şekilde artmıştı. Serbest dövizle ithalat yapabilme olanağından yoksun olan Türkiye takas ve kliring sistemiyle Almanya'ya bağlandı.¹⁷ Bunun ekonomik olduğu kadar mimari etkisi de söz konusudur. Mimarlık okullarında yayılan ve Oerley'in esprisinden ilham alan söylentiye göre, "yapının nasıl görüneceğine, duruşunun nasıl olacağına, mimari nesnelere moda ile şakanın bir araya geldiğine Viyanalı genç mimar Theodor Jost karar vermiştir!..."¹⁸

Theodor Jost, Hıfzıssıhha Mektebi binasını "merkezî" şekilde planlayarak büyük bir avlu ile çerçevelemiş, simetrik üç dikey kütleli yatay kollarla desteklemiştir. Girişin üstünde Yunan Mitolojisi'nde tıp tanrısı Asklepios¹⁹'un kızı tanrıça Hygieia'yı simgeleyen kadın figürü vardır. Bu Asklepios'un kızları *Hygieia* (hygiene; hijyen) ve *Panakeia*'dir (panacea). Bütün dertlerin şifası *Meditrine* (medicine) "ilâç" olarak kullanılan tıbbî kavrama göndermedir. Aslında bu Asklepios'un öneminin modern perspektifidir. Avusturyalı heykeltıraş Wilhelm Frass'a ait yüksek kabartmalı bu resim 1930'ların heykel sanatının çizgilerini taşır. Bina girişindeki bu kabartmalı resim ilk kez Avrupa'da kullanılmıştır. Aynı Hollanda Groningen Hijyen Laboratuvarı'nın giriş kapısı üzerindedir. Bir benzeri de Almanya

¹¹Duru, a.g.e., s.2.

¹²*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*

¹³Bakteri ya da virüsün farklı alt türlerinin aralarında genetik farklılıklar bulunan gruplarına "Suş" denir. Üretilen bazı aşılarda aşı virüs Suş'una *Ankara* adı verilmiş, kentin başkent olmasından dolayı bu aşı dönemin modasına uygun olarak bu şekilde temsil edilmiştir.

¹⁴Cengizkan, *Modernin Saati*, s.72.

¹⁵Cengizkan, a.g.e., s.72.

¹⁶Tankut, *Bir Başkent İmarı: Ankara, 1929-1939*, s.74.

¹⁷1946'da Ticaret Bakanı mecliste Almanya ile ilişkileri şöyle yorumluyordu: "Biz öyle bir sisteme bağlandık ki başta Almanya olmak üzere karşı tarafların fiyat hâkimiyetine girdik. Bize istedikleri gibi bir fiyat dayatıldı. Maliyetlerini bilmiyorduk. Fakat onlar bizim maliyetimizi son santimine kadar biliyordu. Bizi nihayet kendi hâkimiyetine aldıktan sonra istediği fiyatla bizden mal alan ve bazen de gizli şekilde pahalı alıyor gibi göstererek başka memleketlerden yüzde 60-70 daha ucuz alabileceğimiz malları istediği fiyatla bize satan memleketin arkasından sürüklendik" (Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s.535).

¹⁸Nicolai, *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955*, s.18.

¹⁹*Lât. Aesculapius*. Yunan mitolojisinde tıp ve sağlık tanrısı. Asklepios tapınağı aynı zamanda tedavi yeridir ve hastalar buraya gelip hekimlerden ve tanrılardan iyileşmelerini isterler (Gabriel, *Türkiye Tarih ve Sanat Memleketi* s.32). Homeros sonrası çoğu kaynaklara göre Asklepios tıp tanrısı olarak kaydedilmiştir. Bu tanrılık payesi literal olarak yorumlanmaz ise bu ifadeyle Asklepios'un tababetin Antik Yunan'daki en önemli temsilcisi ve kurucusu olarak değerlendirilmesi mümkün. Nitekim tanrı ifadesi bu kastla günümüzde dahi kullanılıyor. Ancak Asklepios anlatıları tanrılık payesinin sadece tababetteki maharetinden müphem nitelene değildir, aksine Asklepios'a ait tapınakların oluştuğu ve Yunan anakarasında yaygın kültürün varlığıdır. Dolayısıyla dini ve mitolojik çemberin günümüzde seküler olarak belirlenen bütün alanları kuşattığı bir zaman diliminde Asklepios'un tanrılardan bir tanrı olarak kabul gördüğü gerçeği ortaya çıkıyor. Ancak bu kabulün ilk belirdiği zamanı tespit etmek için mezkûr metinlere daha fazla göz atmak gerekmektedir (Patacı, "Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios", s.161).

Hamburg Borse ve İskoçya Edinburg'ta heykel şeklindedir. Binaya bodrum üzerine iki katlı E biçiminde kütleler yerleştirilmiştir. Bodrum ve birinci kat kaba taşla, üst katlar sıva ile kaplıdır.²⁰ İkinci etapta müessesenin diğer iki binası ile yakınındaki *Profesörler Lojmanı*'nın çatıları, üçgen ışıklıkları ile kiremit kaplı eğimli çatıları olduğu hâlde, farklı üslup sergileyen ilk binanın öndeki uzantısı dışındaki kütleleri örten az eğimli çatıyla biraz daha yükseltilen duvarların arasında gizlenmiş vaziyettedir. Bina cephesinde farklı renkte taşlar kullanılmıştır. İnşaatın ilk safhası Kimyahane ve Bakterioloji, ikinci safhası ise Serum Binası, Mektep, İkametgâh Apartmanı ve Ahırlar'dan oluşmaktadır.

Kimyahane ve Bakterioloji binalarının yapımı hararetili şekilde mecliste tartışılırken Dr. Refik Saydam eleştirilere şöyle karşılık veriyordu:

“İşte ben bu imânla üzerime aldığım vazifeyi yürütmeye çalıştım, çalışıyorum. Kurduğum tesisleri göze büyüterek âcaba Refik Bey bu binalarda cirir mi oynatacak” diyenler oluyor. Hâlbuki ben, yakın gelecekte bu tesislerin ihtiyaca kifayet vermeyeceğine inanıyorum.”

Kimyahane ve Bakterioloji binalarından iki yıl sonra Mektep ve Serum binaları yapıldı. Mecliste hareketli şekilde tartışılan meselelerden bir diğeri ise bu binaların konumu ve özelliğiydi. Binalar Oerley tarafından iki aşamalı süreçte inşa edilmiştir. Birinci aşama (1927-1928 yılları arası) Kimyahane ve Bakterioloji, ikinci aşama ise (1929-1930 ve 1931-1932) Serum, Hıfzıssıhha Mektebi, İkametgâh Apartmanı ve Ahırlar'dır. Burada dikkâti çeken husus en yüksek meblağın mektebe ayrılmış olmasıdır. Server Kâmil Bey'in aktardığına göre inşaatlarda kullanılan meblağ şöyledir.²¹

İnşaatların Maliyeti

Bakteriyolojihane ve Kimyahane	220.838 TL
Serum Binası	415.718 TL
Hıfzıssıhha Mektebi	417.564 TL
Ahırlar	103.729 TL
Apartman	192.066 TL

Cumhuriyetin ilk yedi yılında ülke ekonomisinin gelişimi ağır tempoda seyretmiş, istenilen seviyeye ulaşamamıştır. 1930'da Merkez Bankası'nın kurulmasıyla TL'nin değerindeki düşüşü önlemek için “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında” yasa çıkarılmış, ticaretin düzenlenmesi için “1705 Sayılı Ticarete Tağşışın Man-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması” yasası yürürlüğe girmiştir. Karma ekonomik modele bağlı bu ‘devletçi-seçkinci’ iktisadi sistemi başbakan İsmet İnönü 1933'te *Kadro* dergisinde yayımlanan “Fırkamızın Devletçilik Vafı” başlıklı yazısında şöyle dile getirmiştir:²²

“En serbest sanılan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve desteğine ihtiyaç duymaktadır. Türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalara karşı tutunduran devlettir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları korumak için hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İhisarlar her sene hasat zamanında piyasaya müdahale ederler.”

Şurası önemlidir ki, inşaatların yapımına Merkez Bankası kurulmadan başlanmış, ilk önce 1928'de Kimyahane, ardından 1931'de Bakterioloji binalarının inşasına geçilmiştir. Bu sayede aşı, serum, kimyevi ve bakteriyolojik tüm tahliller bu servislerde yapılmıştır. Daha sonra personelin sürekli eğitimiyle ilgili olarak “30 Aralık 1940 tarih ve 3959 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanuna” yedinci maddede yer verilmiştir. Böylece her şey bürokratik nizam içinde daha etkin hale getirilmiş, sağlık hizmeti ve eğitim aynı anda yürütülmüştür. Dahası, teori ve pratik bir arada gerçekleşmiştir. Vefik Vassaf Akan, 1938 Ekim'inde müessese tarafından neşredilen *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübi Biyoloji Mecmuası*²³nda, Bakterioloji Şubesi'ne ilişkin şu bilgileri vermektedir.²⁴

“Bakteriyoloji şubesi büyük kapıdan bahçeye girildiği zaman soldaki binanın yarısını işgal etmektedir. Bu kısım iki kat üzerindedir. Alt katta büyük buzdolabının bulunduğu oda ile Santirifüj odası, Anbar takım iki tularami tetkik taharriyat laboratuvarı vardır. Bu katın iki odasını işgal eden veba aşısı laboratuvarının kapısı hariçtedir. Üst katta sekiz oda vardır. Beş oda Şarktan üç oda Garptan ve Cenuptan ziya almaktadır. Bakterioloji Şubesinin Şefi Müessesenin Umum Müdürü Prof.Dr. Gotshlich'tir. Dr. Vefik Vassaf Akan ona vekâlet eder. Şube umuru üç mütehasıs iki

²⁰Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, 2001, s.176.

²¹Tokgöz, *Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi...*, s.21.

²²Metintaş ve Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, s.159.

²³Bu dergi 1945'te *Türk İjyen ve Tecrübi Dergisi*, 1962'de *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, 1976'da ise bugün kullanılan şekliyle *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi* ismiyle bilinmektedir. 1979'a değin çeşitli uluslararası tıp dizininde yer alan dergi, 2003 yılında, 60.cildin 3.sayısından sonra yayın hayatına ara vermiştir. Dergi, 2016'dan bu yana yeni yönetim yapısıyla faaliyetlerine devam ediyor (Özkan vd., *Dünden Bugüne Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Türk Tıp Dizini, 123-131. 2006, s.123-124.).

²⁴Akan, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakterioloji Şubesi”, s.44.

müstahzır birkaç hademe ile görülmektedir. Memlekette zuhur eden muhtelif hastalıklar da bu hekimler tarafından tetkik edilir.”

Aslında mekteple beraber ulusal dergi yayıncılığının da başlaması hem müessesede hem de mektepte resmi ilişkileri görebilmek açısından kayda değerdir. Meselâ Server Kâmil Bey, Hıfzıssıhha'nın kuruluş amacını derginin ilk sayısında şu şekilde tanımlamaktadır:²⁵

“Hıfzıssıhha müessesesi aşı, serom ve sair biyolojik mustahzarları yapmakla beraber ülkeye girecek bütün ilâçları devlet hesabına kontrol eder. İlmi hesapları ile de cihan ilim dünyasına Türk çocuklarının da hissesi olduğunu tanıtmayı hedef ittihaz eder.”

Makalenin devamında ise mektebin amacını açıklamaktadır:²⁶

“Hıfzıssıhha mektebi devlet işlerinde kullanılacak hekimleri hükümetin arzusu dâhilinde muvaffak kılmak için onları teknik bilgilerle teçhiz etmeği gaye bilir.”

İktisadi anlamda Almanların katkısıyla faaliyete geçtiği düşünülen müessesede aşı üretimi zamanla artmıştır. Böylesi bir milli hava içinde müesseseye gerek alet edevat gerekse uzman personel tedariki konusunda Almanların katkısı olduğu kesindir.²⁷ Müesseseye bağlı dergi neşriyatına da Alman etkisi hâkimdir. Örneğin 1935-1940 yılları arası derginin birinci editörü Emil Gotschlich, ikinci editörü Server Kâmil Bey'dir. Ayrıca Seroloji Şubesi Direktörü Stefan Baecher, Farmakodinami Şubesi Direktörü Paul Pulewka, Kimya Şubesi Direktörü Eduart Scheller ve Bakteriyoloji Şubesi Muavini Vefik Vassal Akan gibi hekimler de editörlük görevinde bulunmuşlardır. Başeditör ya da birinci direktör Emil Gotschlich, derginin ilk sayısında Hıfzıssıhha'nın teşkilât ve görevlerini anlattıktan sonra, “Rockefeller Müessesesi'nin gösterdiği muavenet şayanı takdirdir” diyerek yardımlarından dolayı Rockefeller Vakfı'na duyduğu iyi niyeti dile getirmiştir.

Aslında on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ilk tıp dergisi olan *Vakayi-i Tıbbiye*'nin Mekteb-i Tıbbiye basımevinde 1849 Mart'ında neşredilip Türkçe ve Fransızca iki nüshada zengin bir içerikle yayımlanması hem Avrupa tıp literatürünü, nadir olguları ve ilginç gözlemleri, hem de sağlıkla ilgili yönetmelikleri içerdiğinden epey ilgi görmüştü.²⁸ Bu ilgi tesadüf değildi ve bu sayede tıbbî bilgi cumhuriyete “nakil” oldu. 1928'den 1940'lara dek Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi uzman personel nezdinde mütevazı kadroya sahipti. Örneğin müessesede bir yabancı birinci direktör ve bir Türk ikinci direktör, üç muhtelif şubede yabancı şef, 18 Türk mütehassıs, 12 asistan, 24 kadın ve erkek müstahzır, yeterli sayıda memur, hademe ve daktilo vardı. Mütehassıs, memur, müstahsil ve hademe sayısı 1.471'di.²⁹ 1940'lardan sonra sağlık hizmeti ve sürekli eğitim bir arada ele alınmaya başlanmıştır; araştırma, eğitim ve danışmanlık hizmeti verilerek sosyal hayatın her safhasını içeren teşkilât yapısı oluşturulmuştur.³⁰ Ne ki, yıllar geçtikçe nehirler denizlere karışacak, önce rengi bulanık suyun zamanla akışı da tersine dönecekti. Nitekim, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile teşkilât yapısı askerî bürokratların eline geçerek sıkıyönetim kurallarına göre sevk ve idare altına alınan müessesede mektebin faaliyetleri son bulmuş, bir dönem kapanmıştır.³¹

SONUÇ

Türkiye, Milli Mücadele'den sonra Lozan'da siyasi ve iktisadi istiklâlinin Batı devletlerince tasdik edilmesiyle kapitülasyonlar ve yabancı imtiyazlardan arındı. Ancak yeni rejimin ne olacağı, devletin adının ne olması lâzım geldiği meselesi zaferi kazananları pek o kadar meşgul etmiyordu. Yabancılar Lozan'da İsmet Paşa'ya;³² “*Sizin devletinizin adı yoktur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye devlet olmaz. Bu devletin başı da yoktur. Atatürk ölürse ne olacak? Bu rejiminizin geleceği belli değildir*” diyebiliyorlardı. Meclis bu şartlar altında 11 Ağustos 1923'te açıldı, Lozan Anlaşması'nı onayladı, 29 Ekim'de 1921 Anayasası'nda yapılan bir kanun değişikliğiyle Türkiye'nin cumhuriyet olduğu ilân edildi ve Ankara Türkiye'nin başkenti oldu. Lozan imzalandığına göre artık savaş dönemi kapanmış, sivil siyasal yaşama geçmişti. Ancak yeni rejimin adının konulması gibi böylesi önemli kararı Gazi ve yakın çevresindeki grubun talimatıyla alması muhalefet mensuplarında hayal kırıklığı, üzüntü ve öfke yarattı. Kazım Karabekir, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa gibi muhalefet liderleri oturumda hazır bulunmadılar hattâ meclisin kararından bile haberdar edilmediler. “Cumhuriyet liberal, demokratik ve parlamenter olursa onay veririm” diyen eski başbakan ve Gazi'nin siyasi rakibi Rauf Bey cumhuriyetin ilânını İstanbul'da basından öğrendi.³³ Buna rağmen cumhuriyet

²⁵Tokgöz, “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, s.20.

²⁶Tokgöz, “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, s.20.

²⁷Elmacı, “Cumhuriyet Dönemi'nde İlaç Teknolojileri, Petrol Teknolojileri ve Kimyevi Gübre Teknolojileri'ne Kısa Bir Bakış”, s.122.

²⁸Nasuhioğlu, *Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış*, s.131.

²⁹Tokgöz, “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, s.22.

³⁰Tabak, “Sağlık Hizmetlerinde Sürekli Eğitim ve Sürekli Mesleki Gelişim”, s.60.

³¹Soyşekerci, “İktidar ve Siyaset Ekseninde Bir Dönemin Anatomisi: Türk Hıfzıssıhha Mektebi (1928-1983)”, s.1511.

³²Aydemir, *İkinci Adam*, s.53.

³³Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, s.118.

rejiminin kurulması milli egemenlik ve milli devlet fikrinin mantiki sonucuydu.³⁴ Payitaht artık İstanbul değil yeni başkent Ankara'ydı. Ankara başkent olmadan önce Osmanlı taşrasının geneli gibi bir iki katlı kerpiç evlerden oluşan bakımsız, yoksul, küçük bir Orta Anadolu kasabasını andırıyordu. Yeni başkent *Kızılay* ve *Sıhhiye* semtleri bağlamında “gürbüz nesil” ve “gürbüz kent” metaforu ile anılmasına karşın gecekondulaşma ile bu metafor sekteye uğramıştı.

Devrim koşullarını hesaba katmadan hiçbir müessesenin, dolayısıyla hiçbir sağlık teşkilâtının hangi koşullar altında örgütlendiğini anlayamayız. Bunun için Ankara'nın sağlık imarında Hıfzıssıhha Müessesesi'nin başat öneme sahip olduğunu görmek gerekir. Hıfzıssıhha'nın ilk müdürü Alman doktor Ralph Collins'in ve sağlık mühendisi Daniel Wright'ın Rockefeller Vakfı'nın malî desteğiyle Türkiye'ye davet edilmeleri devrim koşullarıyla tümüyle olmasa da fazlasıyla bağlantılıdır. Ancak bu ve benzer yabancı uzmanların Türkiye'ye gelmeleri aniden olmamıştır. Refik Saydam daha önce Ralph Collins'le bir Amerika gezisinde tanışmış, ardından vakıf tarafından ödenmek ve vakfın temsilciliği üzerinde kalması şartıyla Collins'i Türkiye'ye davet etmiştir. 2 Kasım 1936'da binanın görkemli açılışı Saydam'ın inşaata 280.000 dolar malî destekte bulunan Rockefeller Vakfı'na teşekkür nutkuyla gerçekleşmiştir.³⁵ Ancak Collins 1940'ların başında İkinci Dünya Savaşı gerekçesiyle ülkesine dönmüştür. Bu dönüşü olmayan bir yolun başlangıcıdır. Aslında o dönemde eğitim, sağlık, bayındırlık ve sanayide yabancı uzmanlardan yardım almak zihinleri kurcalayan mesele değildi. Hattâ kentin yeni imarı için yukarıdan aşağıya modernleşme 'aceleci' ve 'sert' olsa bile asıl mesele modern yaşamı toplumun hangi kesiminin üstleneceğiydi. Eğitim, sağlık, bayındırlık ve sanayide yabancı uzmanlardan yardım almak zihinleri kurcalayan mesele olmasa da, bu eserlerin milli kültür tarihi açısından Türk mimarisini ne kadar yansıtacağı zihinleri meşgul etmekten kurtulamamıştır. Kim bilir, belki bu yüzden heterojen düşünce, umutsuzca içine almaya çalıştığı negatif aklın yüce paradigması olan sanatı, yekpare bütünlüğün içinde gerektiği şekilde ve tam mânasiyle öne çıkaramamıştır. Bugün bile pek çok alanda 'kendisi' olması gereken bu “öz”ü hâlâ aramaktayız.

KAYNAKÇA

- Akan, V. Vassaf, (1938) “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakteriyoloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, 1(1), 44-56.
- Aslanoğlu, İnci, (2001) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Aslanoğlu, İnci, (2010) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan, (1975) *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*. Cilt. 1, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya, (1979) *İkinci Adam*, Cilt II, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Burbank, Jane; Cooper, Frederick, (2011) *İmparatorluklar Tarihi, Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Cengizkan, Ali. (2002) *Modernin Saati*, Ankara: Mimarlar Derneği 1927 ve Boyut Yayın Grubu.
- Dedeoğlu, Necati, (2001) “Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 16(6), 468-469.
- Demir, Erol, (2006) “Toplumsal Değişme Süreci İçinde Gençlik Parkı: Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Planlama*, 4: 69-77.
- Duru, Bülent, (2012) “Mustafa Kemal Dönemi'nde Ankara'nın İmarı”, *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*, (haz.) Funda Şenol Cantek, Ankara: AÜ Yayınevi.
- Elmacı, İrfan, (2013) “Cumhuriyet Dönemi'nde İlaç Teknolojileri, Petrol Teknolojileri ve Kimyevi Gübre Teknolojiler'ne Kısa Bir Bakış”, *Dört Öge*, 1(1), 117-137.
- Gabriel, Albert, (1954) *Türkiye Tarih ve Sanat Memleketi*, 1. Baskı, çev. Azra Erhat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, H. Kemal, (2010) *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Metintaş, Mustafa Yahya; Kayıran, Mehmet, (2011) “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 289-313.
- Metintaş, Mustafa Yahya, Kayıran, M. (2011) “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 155-184.

³⁴Karpat, ‘Osmanlı'dan Günümüze...’, s.186.

³⁵Dedeoğlu, “Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi”, s.468.

- Nasuhioğlu, İlhami, (1975) *Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış*, 2. Baskı, No. 9, Ankara: Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayınları.
- Nicolai, Bart, (2011) *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye’de, 1925-1955*, çev. Yüksel Pöğün Zander, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Ortaylı, İlber, (1977) “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, 10(2), 77-97.
- Özkan, Ayşe Peker, Şahinöz, S., Göl, H., Özkan, TA., Ertek, M. (2006) “Dünden Bugüne Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi”, *Türk Tıp Dizini*, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 123-131.
- Özoğlu, Hakan, (2011) *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası-150’likler*, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikasti, çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Patacı, Bilal, (2016) “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal*, 13(2), 154-182.
- Son Posta*, 4 Şubat 1931.
- Soyşekerci, Serhat, (2019) “İktidar ve Siyaset Ekseninde Bir Dönemin Anatomisi: Türk Hıfzıssıhha Mektebi (1928-1983)”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(24), 1502-1517.
- Şenyapılı, Tansı, “*Baraka*”dan *Gecekondu*’ya-Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü:1923-1960, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabak, Ruhi Selçuk, (2005) “Sağlık Hizmetlerinde Sürekli Eğitim ve Sürekli Mesleki Gelişim”, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 62(1), 59-66.
- Tankut, Gönül, (1981) “Cumhuriyet Dönemi’nin İlk Toplu İmar Deneyimi: Ankara”, *Amme İdaresi Dergisi*, 11(4), 113-119.
- Tankut, Gönül, (1993) *Bir Başkent’in İmarı: Ankara (1929-1939)*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Tokgöz, Server Kâmil, (1938) “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübi Biyoloji Mecmuası*, 1(1), 20-22.